
Рецензії

ПОЛЬСЬКІ СВЯТІ ПОМІЖ САКРАЛЬНІСТЮ І КОМЕРЦІЄЮ

Ірина КОВАЛЬ-ФУЧИЛО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4048-9114>

кандидатка філологічних наук,

старша наукова співробітниця,

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та

етнології ім. М.Т. Рильського НАН України,

відділ фольклористики,

вул. Михайла Грушевського, 4, м. Київ, 01011, Україна,

e-mail: koval-fuchylo@ukr.net

«Przed ołtarzem pyl...»

Święci w kulturze ludowej.

Red. Damian Gocyl, Joanna Szadura.

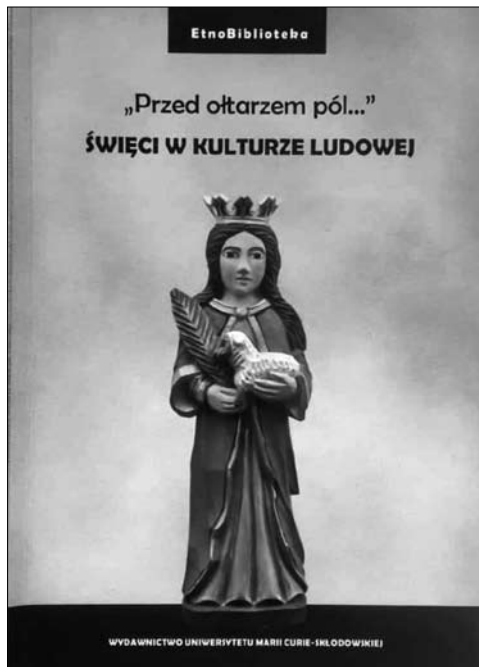
Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii

Curi-Skłodowskiej, 2021. 126 s.

Основний предмет дослідження рецензованого видання — народна релігійність, яка є важливою складовою традиційної культури. Народні релігійні світоглядні уявлення часто далекі від ортодоксальних догм, закорінені в давніх віруваннях, системі цінностей, у баченні закономірностей світобудови. У народній релігійності особливої наукової уваги заслуговують постаті святих. Саме цьому сегменту традиційної культури присвячений збірник статей польських дослідників, який є продовженням серії EtnoBiblioteka. Перша книга серії «Kultura — Tradycja — Kontynuacja» (Люблін, 2018) була присвячена аналізу сучасного стану традиційної культури, порушила проблеми побутування, передачі та трансформації традиційної культури [1]. Важливо, що для обох видань серії властивий міждисциплінарний підхід, увага до специфіки народного світогляду.

Редакція поділила матеріал збірника на три тематичні блоки. У першому автори зосереджені на аналізі популярної тиражованої літератури, призначеної для простих людей. Як представлені святи в таких текстах, як змінилися образи святих за тривалий період, які трансформації відбулися в наш час? Другий тематичний блок присвячений музичним творам, пов'язаним із постатями святих, зокрема популярному в різні часи пісенному матеріалу, побутування якого свідчить про народну побожність. Третій блок — про польську народну різьбу, а саме про втілення готичних ідей у польській народній скульптурі, про її символіку.

Віолетта Врублевська із Університету Миколая Коперника в Торуні у статті «Сучасний культ святих — традиція чи комерція? Приклад святого Валентина» проаналізувала культ святого Валентина як комерційне явище, яке базується на народній традиції. До Другої світової війни постать святого пов'язували із його опікою над хворими. Від 1990-х років під впливом західної культури св. Валентин став покровителем закоханих. Авторка пояснює популярність листівок-валентинок прагненням продовжити контакт зі святим через певні предмети, своєрідні субститути святого. Ці предмети або кладуть до шухляди і забувають про них, або, навпаки, вони стають об'єктом хатнього культу певного святого. Такий дуалізм давній, існує від часу виникнення культів святих. Вже у часи пізньої античності виникла проблема осквернення могил мучеників через прагнення знайти і поділити реліквії. Цьому сприяло посилення паломницького руху і торгівля останками померлих. Пані Віолетта зазначає: «У наш час

численні місця, які мають реліквії чи назву святого Валентина конкурують між собою, хоча раніше не дбали про особливу рекламу популярного сьогодні опікуна хворих і закоханих» (с. 13). Мета таких церковних осередків — залучення туристів, а тому користі і для храму, і для міста. Водночас потреба вшанування святого зумовлена прагненням пошуку глибшого сенсу нашого буденного життя.

Єва Козік із Університету селезійського в Катовіцах у статті «Агіографія в народних виданнях — постаті святих у літературі XIX ст. для народу» на порівняльному матеріалі життій святих Ізидора, Станіслава Костки і святої Ядвіги виявили основні закономірності, схеми написання таких текстів для парафійан. Мета життій — донести інформацію для щонайширшого кола людей, які у своєму щоденному житті мали в певний спосіб взоруватися на життя святих. Для створення оповіді автори активно послуговувалися фольклорними шаблонами, зокрема його поетичними засобами, синтаксичними конструкціями, варіативністю, анонімністю. Аналізований матеріал є джерелом для вивчення суспільного менталітету людей XIX століття. У створенні церковної літератури майже однаково важливими є і автор, і потенційний читач, який власне формує запит на відповідний текст: «Кожен твір попкультури залежить від свого споживача, який впливає на його творення майже так само, як і автор» (с. 16). Релігійність того часу була домінуючим виразником моральності. Народна релігій-

ність характеризується синкретизмом, ритуалізацією, експресивністю, чуттєвістю, прагненням магичності, культом святих. Для людей видавали пісенники, молитовники, збірники відправ, життя святих та ін.

Метою життій було не лише інформування про життя святого, а й формування його культу через викликання відповідних емоцій. Святих представлено як посередників між людиною і Богом, а водночас як зразок для наслідування. За жанром житія схожі на проповіді, — із численними зверненнями до читача, створення відчуття інтимності. Ось фрагмент із життя святого Ізидора: «Несу вам, любі селяни, в цій малій книзі образ чеснот святого чоловіка, який, як і ви, за життя порядкував на землі, тяжко працював на кусок хліба». Інші важливі риси агіографічних текстів — домінування описів і характеристик над фактами, залучення читача до подій, моралізаторство й дидактика, позитивне оцінювання убозтва.

У житті святої Ядвіги дуже відчутне апелювання до національних почуттів, творення почуття національної ідентичності, приналежності до спільноти. Такий патріотизм, вшанування землі предків були дуже важливими для історичної ситуації того часу, коли територія Польщі була поділена іншими державами.

Проблему трансформації локального народного звичаю в комерційний засіб порушено у статті Йоанни Шадури із люблінського Університету Марії Кюрі-Склодовської «Випроси, щоб Бог відвернув свою кару, вогонь, пожежі — вогневий патронат святого Вавриньца в польській народній культурі». Цей святий посідав високу позицію серед польських народних святих. Вірили, що він найтісніше пов'язаний зі Святою Родиною, тому під його опіку охоче віддавали храми, каплички, вівтарі. Водночас найпомітнішим є зв'язок св. Вавриньца із вогнем, його вшановували як заступника від пожеж і охоронця родинного вогнища. Це зумовлено його мученицькою смертю на вогні. У статті описані вірування й практики, пов'язані із вогневим заступництвом святого. Так, у Бескиді Живецьким практикували в надвечір'я святого запалювати новий вогонь, якому приписували очисну силу. У наш час великі вогнища запалюють в Уйсолах під час народного фестивалю під час Тижня культури Бескидів перед фестивалем амфітеатром. Звичай втратив свою первісну магичну очисну функцію і став предметом реклами регіону.

У статті «Коти святої Гертруди» авторка Катерина Лагодна-Випих із Католицького університету міста Люблін описала особливості культу святої, яку давніше вважали захисницею від мишей і щурів. У ХХ ст. Гертруда стала заступницею котів. Її культ найбільше поширений серед ірландців. У польській агіографії її життя написав Пьотр Скарга. Від XIII ст. коти були єдиними тваринами, з якими могли мати контакт пустельники. Гостинна й милосердна Гертруда, опікунка паломників, піклувалася також бездомними котами, які часто жили на кораблях і оберігали продукти від гризунів. День святої відзначають 17 березня. Відомі такі фольклорні тексти, приурочені до цього дня: «Свята Гертруда, запрягай воли до плуга», «Якщо на Гертруди з'являються лекеки, то весна настане швидко» (с. 43).

Бартош Аркушевські із краківського Ягелонського університету у статті «Ян Павло II як герой суспільних уявлень. Актуалізація теми» описує культурно-суспільний механізм творення героїв, особливо героя релігійного. Пан Бартош аналізує процес творення святої легенди про Яна Павла II у контексті процесу «засвоєння святості». Цей процес відбувається на трьох рівнях: рівень персонального сприйняття, рівень міжособистісного досвіду, рівень інституційний. Автор відштовхується від тези Пола Джонсона про чотири умови виникнення постаті героя: незалежність його поглядів, скептицизм до усталених норм; його діяльність; нехтування всього, що пропонують засоби масової інформації, особиста відвага [1, с. 317]. Аркушевські вважає, що ці умови обов'язкові, але цього замало, — необхідно, щоб у суспільстві була потреба пошуку зразку і символу цінного для відповідної суспільної групи. Риси героя мають бути такими, що відповідають суспільному запиту. Далі — група згідно зі своїми потребами використовує постать героя. Біографія героя зазнає суспільного «редагування», реінтерпретації і відбору, а далі відбувається процес міфологізації. Результатом цього процесу є творення постаті героя як особистості-символу, що виражає цінності певного суспільства. У статті Бартош Аркушевські аналізує наукову літературу, присвячену постатям святої Цецилії і святого Миколая. Далі автор висвітлює ті риси Папи Яна Павла II, які були використані для сакралізації його образу: постійні виходи за межі дипломатичного протоколу, активні діалоги із натовпом вірян, вміння пожартувати, відчуття

незвичності, яке він умів створити своєю поведінкою. Тут можемо згадати, як Папа несподівано заспівав польську народну пісню на зустрічі із вірянами у Львові у червні 2001 року, у якій я також брала участь. У процесі канонізації дуже важлива діяльність Церкви як офіційної інституції, а також численних музеїв різного підпорядкування. Так, у Кракові місця Яна Павла II вписані в туристичні маршрути. Наприклад, «папське вікно» по вул. Францисканській, 3, стало символічним місцем вшанування.

Основним джерельним матеріалом для статті Лідії-Анни Бяли «Культ святої Варвари і народна рецепція пісні «Варваро свята, перлино Ісуса» стали 19 варіантів пісні у понад ста записах, які зберігаються в Архіві музичного релігійного фольклору Люблінського католицького університету. Авторка описала побутування культу святої Варвари на території Польщі (поширився вже у VIII ст.), вияснила шляхи його виникнення й поширення, особливості народного вшанування святої. У польській народній культурі Варвару вшановували як опікунку робітників із небезпечних для життя професій, як-от гірники, рибалки, моряки. Вона може також зберегти від блискавки. Цій святій присвячено чимало фольклорних текстів (прогнози погоди, прислів'я, приказки, молитви, пісні) і народних звичаїв, а також костелів і каплиць. Найстарший костел — храм 1262 р. в Божигневі. На іконах святу зображають із короною на голові, як нагадування про її князівське походження, із пальмовою галузкою мучениці або чашею.

Народна побожність має чимало форм: звичаї, обряди, фольклорні тексти, особливо пісні. Спів є важливою складовою народних релігійних практик, оскільки він «часто виконує навчальну функцію, оскільки в народних піснях можна знайти співаний життєпис чи важливі факти, недосяжні часто для простої людини через складний доступ до писемних джерел» (с. 75). Пані Лідія-Анна наводить текст пісні, якому вже майже два століття, а також запис мелодії від 1723 р.

Аліція Габза із Люблінського католицького університету у статті «Марійна побожність у співах і відправах — Санктуарій Кенбельської Матері Божої. Вибрані теми» робить спробу укладення генеалогії деяких пісень до Матері Божої Кенбельської, а також документує їх побутування у локальному репертуарі, особливо в межах травневих відправ на терені гміни Ванвольниця. Початки виникнення Санктуа-

рій Кенбельської Матері Божої датують XIII століттям, документальні свідчення — з XV століття, а від XVIII століття тут вже був добре організований санктуарій. Особливе вшанування Матері Божої засвідчене в численній пісенності. Авторка аналізує пісні, видані у книжці «Відправи вервиці» («Nabożeństwo Rzyńskie» (1894/1908)), а також пісні записані під час експедицій у травні 2019 р. Зміст цих пісень характеризується простотою викладу, передає теологічні догмати про Матір Божу, особливості її локального вшанування. Найбільш поширені такі пісні: «Ти ж у Кенбі об'явлена, Маріє», «Будь здорова, Маріє, чиста Панно», «Найсвятіша Небесна», «О Маріє, прощаюся з Тобою» та ін. Пісенна Марійна традиція зберігається і передається в усній і писемній (через записи в зошитах-співаниках) формах. Пісні, що сьогодні побутують під час травневих богослужінь, характеризуються значною тривалістю (до 12 строф), численними звертаннями до Матері Божої Кенбельської, прагненням описати історичні події, пов'язані із іконою Матері Божої Кенбельської.

Співробітник Музею імені отця доктора Владислава Легі в Грудзянці Лукаш Цемінський у статті «Народна готика»? Відлуння готичного мистецтва в давній народній дерев'яній скульптурі і середньовічні мотиви Петра Волинського» описує готичні стилістичні і формальні готичні риси у польській народній різьбі. Улюблені теми польської народної різьби такі: Христос засмучений, Мадонна з Дитям, Оплакування Христа. Ці твори народного мистецтва мають середньовічне походження. Прикладом захоплення середньовічною іконографією і готичними формами є творчість різьбяра Петра Волинського з Кцині. Автор статті з'ясовує джерела, звідки майстер черпає теми. Виявляється це візити у храми, музеї, де пан Петро черпає натхнення і шукає ідеї. Цікавою є скульптура «Мадонна опікунського плаща», яка за композицією є варіантом поширеної української ікони «Покрова Матері Божої» (с. 100). Складною за композицією, незвичною для православної традиції є скульптура «Трон ласки», на якій Бог-Отець сидить на престолі і двома руками підтримує хрест із розп'ятим Ісусом (с. 104).

У статті «Символіка і мистецькі цінності ікони Матері Божої Зельної з костелу святого Варфоломія в Лопеніку Гурному» авторка Єва Олещук із Люблінського католицького університету аналізує авторську

ікону Матері Божої в контексті народної традиції. Відомий автор ікони — Здислав-Петро Ясінський (1863—1932). Ікона створена у 1919 р. і перебуває на межі авторської й народної традиції. Пані Єва аналізує численні рослинні символи ікони.

Книга завершується невеличким розділом «Сучасний культ святих — традиція чи комерція?», у якому своїми міркуваннями на порушену проблему діляться Барбара Снежек, співробітниця етномузикології Інституту мистецтва Польської академії наук (IS PAN) і Малгожата Стшелец із Інституту педагогіки і психології Університету імені Яна Кохановського (УЖК) в Кельцях. Пані Барбара на підставі експедиційної роботи стверджує, що релігійний пісенний матеріал досить популярний у наш час. Пісні про святих виконують найчастіше у відповідних парафіях і у дні вшанування святих. У прагненні їх виконувати переважають релігійні почуття, комерційна складова тут слабка.

Пані Малгожата описує цікавий локальний звичай освячення тварин у парафії святого Роха в Мікстаці (Велькопольска). Святий Рох — заступник перед епідеміями, які знищували домашніх тварин. Колись це був дуже шанований святий. Із розвитком медицини і ветеринарії його культ значно послабився, але в Мікстаці він не занепав до нашого часу. Тут до сьогодні 16 серпня відбувається свято посвячення тварин. У сьогоднішніх умовах релігійний вимір став дуже видовищним: тварин чистять, прикрашають, одягають. Крім господарських тварин, сьогодні освячують і тварин-друзів, як от собаки, коти. На свято приїжджає чимало туристів, проте воно надолі зберігає свій сакральний вимір.

Проблема сакральності й комерційності народної традиції дуже важлива в її повсякденному побутуванні в наш час. Дослідники сучасної народної культури прагнуть зрозуміти, які складові традиції з тих чи тих причин занепадають, а які стають наріжним каменем для виникнення нових звичаїв, обрядів, світоглядних вірувань та уявлень. Це цікавіше виявляти механізми комерціалізації деяких складових традицій, збагнути роль цього процесу для збереження і трансформації народної культури.

1. Johnson Paul. *Bohaterowie. Tłum. Anna s Jacek Maziarscy*. Warszawa: Świat Książki, 2009.
2. *Kultura — Tradycja — Kontynuacja*. Red. Damian Gocyl, Joanna Szadura. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curi-Skłodowskiej, 2018. 116 s.